

TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİM POLİTİKALARINDA OSMANLILIK DÜŞÜNCESİNİN ETKİSİ

THE EFFECT OF THE THOUGHT OF OTTOMANISM IN THE EDUCATION POLICIES
DURING THE PERIOD OF REFORMS

Dr. Şerif DEMİR

Behiye Nevhiz Işıl Anadolu Lisesi Tarih Öğretmeni

tanzimat1839@hotmail.com

Öz

Tanzimat dönemi Osmanlı yapısında önemli değişimin yaşandığı bir zaman dilimidir. Dönemde hâkim olan temel düşünce Osmanlılık, her alanda da kendisini hissettirmiştir. Osmanlıcılığın en fazla görüldüğü ve hissedildiği alanların başında eğitim gelmektedir. Eğitim’de köklü bir değişim ve dönüşüm yaşanırken, bu değişimdeki Osmanlıcılığın önemli bir yeri vardır. Bu düşünce; gayrimüslimlerin eğitim alanındaki haklarının genişletilmesine ve Milli Eğitim anlayışının temelini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Osmanlı, Osmanlılık, Eğitim, Gayrimüslim

ABSTRACT

The period of Reforms was one of the most important time because some important changes were carried out in the Ottoman political life during this period. In this period, the thought of Ottomanism was the main idea and it was felt in very area. Education was one of the most important area in which the Ottomanism was felt and seen. While radical changing living in education, the idea of Ottomanism had a great influence in this changing. This thought formed the foundation of broadening the rights of non-Muslims in the education area and the opinion of National Education.

Keywords: Reforms, Ottoman, Ottomanism, Education, Non-Muslim

Osmanlıcılık, padişahın siyasal idaresi altında, devletin sınırları dâhilinde yaşayan milletlerin, din ve ırk farkı gözetilmeksizin aynı haklara sahip olarak eşit bir şekilde idarî, dini ve hukukî haklardan faydalanmasıdır. Başka bir tarifile; Osmanlı Devletinin yönetimi altında, etnik kimliklerin önemsenmeden eşit hakları içeren bir uyrukluk anlayışıdır. Fransız ihtilalinin yaymış olduğu milliyetçilik fikriyle, çeşitli milletlerin (Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimler) bağımsızlık ve devletten ayrılma isteklerinin önüne geçmek için her türlü etnik kimlik üzerinde üst kimlik olarak "Osmanlı Milleti" oluşturmak için geliştirilen siyasal düşünce hareketine "Osmanlıcılık" denir. Osmanlı Devleti'nin dağılmaktan ve yıkılmaktan korunması için sınırlar dâhilinde yaşayan Türk, Ermeni, Arap, Yahudi, Bulgar hangi soydan ve ırktan gelirse gelsin bu topluluklar "Osmanlı" kimliğinde birleşerek, milliyetçilik düşüncesinin yol açtığı tahribat, bağımsızlık istekleri önlenecektir¹. Bu politikanın somut uygulamalarının görüldüğü alanlardan birisi de eğitim alanıdır².

Osmanlı Devleti'nde ilim ve bilime büyük önem verilmiştir. Klasik dönemde eğitim ulemanın elindeydi. İstanbul'un fethinden sonra da yerli ahali olan Rumlara Patrik kanalıyla eğitim özgürlüğü tanınarak, kendi okullarını açma imkânı verildi³. Tanzimat'a kadar azınlıkların kendi okullarını açmak, öğretmenlerini yetiştirmek ve seçmek, öğretim dilini ve okutulacak kitapları belirlemek konusunda ciddi hiçbir hukuki müdahale ile karşılaşmamışlardır⁴. Böylece Müslümanların eğitimi ulema, gayrimüslimlerin eğitimi de cemaatleri kanalıyla kiliseler tarafından yapıyordu⁵. Eğitim tamamen dini bir yapıdaydı⁶.

¹ Şerif Demir, *Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Politikasındaki Değişiklikler (1839-1871)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Van 1999, s. 30

² Cemil Koçak, "Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1985, s. 486

³ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. I-II, İstanbul 1977, s. 725; Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi*, [Ankara] 1930, s. 74.

⁴ Nihat Özbek, *Türkiye'de Yabancıların Öğretim ve Öğretim Özgürlüğü*, Ankara 2000, s. 107

⁵ Gayrimüslim eğitimi; her cemaat kilisesi yanında, ona bağlı okulları vasıtasıyla yapıyordu. İlk mektepler mahalli cemaat yetkilileri, Orta derecedeki mekteplerle, öğretmen mektepleri Yüksek Kilise Yönetimi tarafından idare olunurdu. Bu suretle gayrimüslim okulları Kilisenin nüfuz ve himayesi altında eğitim yapardı. Bu mektepler gençliğe ana dilleri, kültürlerini ve kimliklerini kazandırdığı gibi aynı zamanda milli lisani neşir ve siyasi nüfuzu artırmaya çalışan propaganda yerleri olarak da çalışırdı. N. Atuf, *a.g.e.*, s. 84.

⁶ Salâhi R. Sonyel, *Minorities And The Destruction Of The Ottoman Empire*, Ankara 1993, s. 151. Osmanlı eğitim sistemi yani Medreselerde ki bozulma XVI. asrın sonlarında tezahür etti. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 241; Cavit Baysun, "Mescid", *İslam Ansiklopedisi*, c. VII, s. 74. XVII.-XVIII. yüzyıllarda diğer kurumlarda başlayan çürümeye, ilmiyedeki suiistimaller de eklenince eğitim sisteminin çökmesiyle neticelendi. Musa Çadırcı "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarik-i İlimiye'ye Dâir Ceza Kânunnamesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV/25, Ankara 1982, s. 139; Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, İstanbul 1986, s. 127. Tanzimat'a kadar medreselerde bir takım islahatlar yapıldıysa da çağın gerektirdiği eğitim seviyesi bir türlü yakalanamamıştır. İ.H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 241-260; M. Çadırcı *a.g.m.*, s. 140-143

İlmiye sınıfının dayandığı vakıf kaynaklarının kontrol altına alınması, devletin dönemin anlayışına uygun yeni eğitim kurumlarına ihtiyaç duyması, devlet kaynaklarının yeni açılan batılı tarzda okullara aktarılması ilmiyenin etkinliğini azaltırken, medreselerin çöküşünü hızlandırdı⁷. Gayrimüslimlere ait eğitim kurumlarına, devletin hiçbir müdahale de bulunmaması, özellikle gayrimüslim tebaa üzerinde dışarıdan gelen milliyetçilik düşüncesinin hızla yayılması sağlandı.

Tanzimat'la birlikte eğitimde ciddi değişiklikler düşünüldü. Öncelikle hedef; gayrimüslimler üzerindeki milliyetçilik etkisini azaltmak ve eğitim sistemini çağın gerektirdiği şartlara bağlı olarak yeniden yapılandırmaktır. Devlet vakıflara ve cemaatlara bıraktığı eğitim alanını, kamu hizmeti haline getirerek Müslüman ve gayrimüslim halkı kapsayacak şekilde Osmanlılık bilinci etrafında toplumları kaynaştırmayı amaçlamaktadır. Gayrimüslimlerin ayrılık hareketlerinden vazgeçmesi, Osmanlılık düşüncesinin gelişerek yeni nesillere benimsetilmesi ve eğitim reformunun başarısına bağlıdır⁸.

Tanzimat'la birlikte Meclis-i Umur-ı Nafia tarafından hazırlanan layihada medreselerin ıslahı için önemli kararlar alındı⁹. Layihada; eğitim alanında bir takım değişim ve değişiklik yapılarak maarif teşkilatının kurulması istenilmektedir¹⁰.

Reşit Paşa'nın şer'î makamlardan bağımsız olarak oluşturduğu Meclis-i Maarif-i Umumiye ve Rüşiye mektepleri Tanzimatın ruhuna bağlı yeni bir memur kadrosu yetiştirmeyi amaçlıyordu¹¹. Dönemin siyasî ideolojisine (Osmanlılık) bağlı kalınarak eğitime "eşitlik" ilkesi getirilmekteydi. Devletin kuracağı okulların herhangi bir dini cemaat ve etnik gruba ait olmadan resmi ideolojiye uygun "Osmanlı okulları" olması düşünülmekteydi. Bu okullar bütün milletlere açık olacaktır¹². Merkezîyetçi ve modern bir devlet oluşturabilmek için kendi ideolojisini aşılıyarak, devletine sahip çıkacak bürokrat kadrolarını yetiştirmek zorundaydı. Bu amaç için yurttaşlarının din ve inanç farkı dikkate alınmayarak tarafsız eğitim veren bir sistem hazırlanmalıydı¹³.

⁷ Ayrıntılı bilgi için; İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*, İstanbul 2008

⁸ N. Atuf, *a.g.e.*, s 81

⁹ A. Cevad Eren, "Tanzimat", *İslam Ansiklopedisi*, IX, Eskişehir 1997, s 724.

¹⁰ Cahit Yalçın Bilim, *Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)*, Eskişehir 1984, s. 18

¹¹ Halil İnalçık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Bellekten*, XXVIII/112 Ankara 1964, s 610.

¹² İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1985, s 466.

¹³ İlber Ortaylı, "Osmanlı Devletinde Lâiklik Hareketleri Üzerine", *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, (Ed. Ersin Kalaycıoğlu- A. Y. Sarıbay), İstanbul 1986, s 168.

Gayrimüslim öğrencilere kapılarını açan ilk devlet okulu Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye oldu. Eşitlik anlayışı dâhilinde padişahın çıkardığı fermanla; hangi dinden olursa olsun, bütün Osmanlı uyruklu kimselerin okula kabul edileceği açıklanmıştır¹⁴. Okul 14 Mayıs 1839 tarihinde açılmıştır. Avusturyalı Prof. Bernard'ın yönetiminde Fransızca eğitim yapan bu okulun hocalarının bir kısmı gayrimüslim ve Avrupalıdır¹⁵. Okula gayrimüslim öğrencilerin kabulünde "Osmanlıcılık" siyasetinin önemli payı vardır¹⁶. Gayrimüslim öğrencilerin, Müslüman öğrencilerle aynı dershanede okuyarak, yatakhane ve yemekhaneyi paylaşmaları uygun görülmeyle ayrı yerlere yerleştirilmesine karar verilmiştir¹⁷. Yahudiler bu uygulamaya soğuk bakmışlar ve okullara öğrenci göndermemişlerdir. Harekete geçen hükümet, Yahudilerin endişelerini gidermek, çocuklarının Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye alınması için tezkire-i seniyye irad eder¹⁸. Bu amaçla dini hassasiyetlerine uygun yemeklerinin hazırlanmasına özen gösterilmiş, dini bayramlarını kutlayabilmeleri için özel önlemler alınarak çocuklarının bu okula gönderilmesi temin edilmiştir¹⁹. Fakat 1842 senesinde açılan ebelik kurslarına hükümet özel davetiye gönderdiği halde hiçbir Yahudi katılmamıştır²⁰.

Eğitimin cinsiyet ve mezhep farkı gözetilmeden verilebilmesi için, dini eğitim kurumlarının dışında yeni bir yol izlemek gerekliydi. Bundan dolayı 1 Mart 1846'da Tahrirat-ı Umumiye çıkarıldı²¹. Eğitimde kapsamlı reform yapılması tasarlanıyordu. Herkesin yüksek tahsilini yapabileceği Darülfünunun kurulmasına karar verilerek 21 Temmuz 1846'da resmen yürürlüğe konuldu²². Darülfünunun kuruluş hazırlıkları sürerken 18 Temmuz 1851'de Encümen-i Dâniş kuruldu. Darülfünunda okutulacak ders kitaplarını hazırlamakla vazifeli olan Encümen-i Dâniş'in fahri azaları içinde İngiliz, Fransız ve Avusturyalı bilim adamlarının yanı sıra Ermeni ve Rum bilim adamları da yer almaktaydı²³.

II. Mahmud döneminde başlayan Avrupa'ya öğrenci göndermeler, Tanzimat'la artarak devam etti. Tanzimat'ın ilanına kadar tahsil için gönderilen talebelerin tamamı

¹⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, s 183.

¹⁵ O.N. Ergin, *a.g.e.*, s 726

¹⁶ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, İstanbul 1992, s 76.

¹⁷ Gülnihal Bozkurt, *Alman- İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara 1996, s 158; O.N. Ergin, *a.g.e.*, s 726

¹⁸ BOA İH 1936

¹⁹ Aron Rodrigue, "Çok Dilli Bir Cemaatin Oluşumu", *Tarih ve Toplum*, VI/31, Temmuz 1986, s 18.

²⁰ G. Bozkurt, *a.g.e.*,158; O.N. Ergin, *a.g.e.*, s 540

²¹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 1995, s 166.

²² A.C. Eren, *a.g.e.*, s 724.

²³ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Döneminde İstanbul'da Darülfünun Kurma Teşebbüsleri", *150. Yılında Tanzimat*, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1992, 401; Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayri Müslim Teb'a nın Yönetimi*, İstanbul 1990, s 111.

Müslümanlardan oluşurken, Tanzimat'la birlikte gayrimüslim talebeler de yurtdışına gönderilmeye başlandı. Bu dönemde hükümet, milliyet ve din ayırımı yapmaksızın Ermeni, Rum, Bulgar ve Türk asıllı talebeleri çeşitli bilim dallarında yetiştirilerek memlekete faydalı olmaları için Avrupa'ya göndermiştir²⁴. 1840'ta Avrupa'ya gönderilen öğrenci grubunun tamamı 11 kişidir ve bunların 9 tanesi gayrimüslimdir²⁵. Tanzimat Fermanı ile Islahat Fermanı arasındaki on yedi yıllık dönemde Avrupa'ya gönderilen kırk üç öğrenciden on yedisi gayrimüslimdir²⁶.

Tanzimat Fermanı'nda eğitimle ilgili hükümler yer almadığı halde Islahat Fermanı'nda eğitime de yer verilmiştir²⁷. Ferman, gayrimüslim azınlıklara kendi okullarını kurma, Müslüman okullarına girme ve eğitimde bağımsızlık gibi bir takım hakları garanti altına almıştır²⁸. Buna karşılık devlet, padişah tarafından atanacak karma "Meclis-i Maarif" in denetimi altına alınma koşulunu getirmiştir²⁹.

1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti kuruldu. Osmanlı Devletinde gerçek anlamda bir eğitim bakanlığının temeli atılmış oldu. 3 Mart 1861'de Maarif Nezaretinin Vazifelerine dair Mevad yayınlandı. Ayrıca eğitim işlerini düzenlemek üzere gayrimüslim üyelerinde yer aldığı bir Meclis-i Muhtelit kuruldu. Böylece eğitim devletin asli görevleri arasına girmektedir. Nezaretin görevleri arasında rüştiyeler ve rüştiyeler üstü tüm okulların karma (Müslim ve gayrimüslim) ve eğitim dilinin Türkçe olmasının temin edilmesi belirtilmiştir. Eğitimdeki bu yeniliklerin merkezileştirmeye ve Osmanlı milleti oluşturmaya yönelik uygulamalar olduğu anlaşılmaktadır. Hıristiyanlar çocuklarının devlet okullarında okutulması, yetiştirilmesini daha sonra da devlet hizmetinde görevlendirilmelerini sevinçle karşılamışlardır³⁰.

Osmanlı Devletinin gayrimüslimleri memnun etme adına yapmış olduğu çabalar Avrupalıların rahatsızlıklarını gidermeye yetmedi. Batının gayrimüslimlerin eğitimlerini rahat

²⁴ Adnan Şişman, "Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Gayr-i Müslim Osmanlı Öğrencileri", *X. Türk Tarih Kongresi*, V, Ankara 1994, s 2515.

²⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", *150. Yılında Tanzimat*, haz: Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1992, s 372.

²⁶ A. Şişman, *a.g.m.*, s 2515.

²⁷ C. Koçak, *a.g.m.*, s. 485; Islahat Fermanında; "Ahalisi edyanı muhtelifede bulunan cemaatlerden mürekkep olan şehir ve kasaba ve karyelerde her bir cemaatin takımı ile sakin olduğu ayrıca mahallede kendi kilise ve hastahane ve mektep ve mezarlıklarını tamir ve termime muktedir olabilmesi ve saltanatı seniyyem tebaasından bulunanlar mekâtibi şahanemin nizamı mevzularında gerek yaşça ve gerek imtihanca mukarrer olan şartları ifa eyledikleri takdirde cümlesi bilâfark ve temyiz devleti aliyemin Mekâtibi Askeriye ve Mülkiyesine kabul olunması ve bundan başka her bir cemaat maarif ve hiref ve sanayia dair milletçe mektepler yapmağa mezun olup". "Islahata Dair Taraf-ı Vekalet-i Mutlakaya Hitaben Bâlâsı Hattı Hümâyün", *Düstur*, I. cilt 1. Tertip, İstanbul 1289, s 10

²⁸ E. İhsanoğlu, "Eğitim Anlayışı", s 371; B. Eryılmaz, *Millet*, s 77.

²⁹ İ. Tekeli, *a.g.m.*, s 467; M. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, İstanbul 1992, s 49.

³⁰ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri (1856-1880)*, Ter: Şinasi Oral, Ankara 1986, s 72.

ve özgürce yapamadıkları yönündeki şikâyetlerini Ali Suavi reddederek: “Batılıların ileri sürdüklerinin aksine Osmanlı Devleti’ndeki Hıristiyan vs. Azınlıkları özellikle eğitim konusunda tam bir serbesti içindedirler. Üstelik onlar bu konudaki etkinliklerde devlet tarafından denetlenmemektedirler”³¹ diyerek eleştirmektedir.

Osmanlı toplumunda gayrimüslimlerin eğitim meselesine özellikle Rusya büyük ilgi göstermektedir. 1860’ta Rusya, balkanlardaki Slav okullarına destek için önce 30.000 ruble ardından da 15.000 ruble daha göndermiştir. Rusya balkanlardaki eğitim faaliyetlerini yakından izlemektedir. Rusya, yetişen genç nesle büyük önem vererek, kendi eğitim kurumlarının kapılarını ardına kadar açmıştır. Mesela, 1830–1870 yıllarında Rus Üniversitelerinden 500 Bulgar genci mezun olurken, bu dönemde Bulgaristan’da görev yapan öğretmenlerin % 34 ‘ü Rusya’da eğitim görmüştür. Sonraki dönemlerde bu sayı daha da artarak yükselmiş, 1881-1882’de ise % 45’ e çıkmıştır³².

Fransa, Islahat Fermanı’na dayanarak 22 Şubat 1867’de bir nota vermiştir. Bab-ı Âli’den eğitim sisteminin ıslah edilmesini istedi³³. Fransa Eğitim Bakanı, İstanbul’a bizzat gelerek yapmış olduğu incelemeler neticesinde hazırlamış olduğu rapor ile Osmanlı Eğitim sisteminin nasıl olması gerektiği hakkında yol göstermiştir. Bu rapor doğrultusunda 1869’da “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi” yayımlandı³⁴. Maarif Nazırı Saffet Paşa’nın gayretleri, Fransa’nın teşvik ve yönlendirmesiyle Osmanlı eğitim sisteminin yeniden yapılandırılacak bir sistem oluşturuldu. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve yapılandırılan eğitim sistemi Fransa örneğine bakılarak oluşturuldu³⁵.

Nizamnamede Osmanlılık düşüncesinin bariz izleri görülür. Zira ilköğretim de dâhil, bütün okullar gayrimüslimlere açılırken, hangi din ve mezhepten olursa olsun okula alınan çocukların, ilkokulda mecburi olarak Türkçe, rüştiyeden itibaren de kendi dilinde eğitim göreceği vurgulanmıştır³⁶. Nizamname vilayetlerde bir maarif teşkilatı kurulmasını öngörüyordu. Buna göre, mahalle ve köylerde sıbyan mektepleri, beş yüz haneli kasabalarda rüştiyeler, bin haneli kasabalarda idadiler ve vilayet merkezlerinde ise sultaniler

³¹ İsmail Doğan, *Tanzimat’ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi*, İstanbul 1991, s 328.

³² A.A. Ulunyan, “Bulgarskay’a Molodyoj Vı Uçepnik Zavedeniya Rossii (1854-1877)”, *İstoriya İ Kultura Bulgarii*, SSCB İlimler Akademisi Slavyan ve Balkan Enstitüsü, Moskva 1981, s 160.

³³ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 1994, s. 145; E. İhsanoğlu, “Eğitim Anlayışı”, s 371; N. Atuf, *a.g.e.*, s 117.

³⁴ S.J. Shaw – E.K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev: Mehmet Harmancı, II, İstanbul 1986, s 143; N. Berkes, *a.g.e.*, s 233.

³⁵ Benjamin C. Fortuna, *Mekteb-i Hümayun*, çev. P. Sıral, İstanbul 2005, s. 35

³⁶ “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi”, *Düstur*, 3. cilt 1. Tertip, İstanbul 1289, s. 184-219; İ. Ortaylı, *En Uzun*, s 168; A. Şişman, *a.g.m.*, s 2517.

kurulacaktır³⁷. Dönemin anlayışına göre; sıbyan mekteplerinde ve rüştiyelerde ayrı ayrı eğitim gören Müslüman ve gayrimüslimler idadi ve sultanilerde karma ortak eğitim alacaklardır. Aynı nizamnamenin 53. ve 68. maddelerinden; azınlık okullarında da görev yapacak öğretmenlerin devletin resmi okulundan mezun olmasının şart koşulmasıdır. 129. ve 130. Maddelerde yabancılara tanınan özel okul açma izninde; görev yapacak öğretmenlerin Maarif Nezareti onaylı belgeye sahip olması, okulda okutulacak derslerin ve ders kitaplarının Maarif Nezaretinin denetim ve kontrolünden geçmesi istenmektedir³⁸.

Bu durum ortak eğitim yapılması için sınırlı, fakat önemli bir adımdı. Ali Paşa bu ortak eğitim ile Hıristiyan çocukları ile Müslüman çocuklarının birlikte birbirlerine daha saygılı ve hoşgörülü yetişmelerinin temininin sağlanacağını söylemektedir³⁹

Fransız elçisinin de katkılarıyla, çocukların ırk ve din ayrımı yapılmaksızın edebi ve fenni ilimleri verecek, çağın gerektirdiği imkânlarla sahip yeni okullar açılmasına karar verildi. “Galatasaray Mekteb-i Sultanisi” buna ilk örnektir⁴⁰. Okutulacak dersler Fransızca olacak, öğretim tamamen din adamları dışındaki kişilerce yapılacaktır. Okul ücretli olarak çalışacak, yalnız 150 Müslüman, 150 de gayrimüslim öğrencinin masrafını Osmanlı hükümeti karşılayacaktır⁴¹. Mekteb-i Sultani 1 Eylül 1868’de 341 öğrenci ile eğitime başladı. Öğrencilerin 147’si Müslüman, 48’i Gregoryen Ermeni, 36’sı Rum, 34’ü Yahudi, 34’ü Bulgar, 23’ü Katolik Latin ve 19’u ise Katolik Ermeni’dir⁴².

Okul, Rusya elçisinin protestosuyla karşılaştı. Rum, Ermeni ve Musevi cemaati liderleri okul programına laik niteliği yüzünden tepki gösterdiler. Papalık daha da ileri giderek Katoliklerin bu okulda okumasını yasakladı⁴³. Âli Paşa’nın gayretleriyle okul açılmıştı. Kuruluş amacı, görevi, burs ve fiyatlarla ilgili olarak çıkarılan ferman üç dilde (Türkçe, Rumca ve Ermenice) yayınlandı⁴⁴. Okulun kuruluş amacında “milletler arası eşitlik” ve bu eşitlik ile devletin bütünlüğünü savunan Osmanlılık düşüncesinin aşılması

³⁷ Zeki Tekin, “Tarih Eğitimi Hakkında Bir Vesika”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, V/1, Van 1994, s 78; İ. Tekeli, *a.g.m.*, s. 469

³⁸ C. Koçak, *a.g.m.*, s. 488; Y. Akyüz, *a.g.e.*, s. 151

³⁹ S. R. Sonyel, *a.g.e.*, s 151.

⁴⁰ Vahdettin Engin, “Galatasaray Mekteb-i Sultanisi”, *Tarih ve Medeniyet*, S. 35, Şubat 1997, s 51; Nafi Atuf, *a.g.e.*, s 118; Ayrıntılı bilgi için, İhsan Sungu, “Galatasaray Lisesinin Kuruluşu”, *Belleten*, VII/28, Ankara 1943, s 315-347.

⁴¹ N. Berkes, *a.g.e.*, s 239.

⁴² V. Engin, *a.g.m.*, s 52; Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform*, çev: Osman Akınhay, II, İstanbul 1997, s 17.

⁴³ İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s 169-170; O. N. Ergin, *a.g.e.*, s 728; N. Berkes, *a.g.e.*, s 239.

⁴⁴ G. Bozkurt, *a.g.e.*, s 160.

düşünülyordu⁴⁵. Okulun kuruluş amacını eleştiren Yusuf Akçura “Rumluluğunu, Bulgarlığını, Araplığını... ilh. unutarak ‘Vatan-ı Osmaniye Sadık fakat Fransız Medeniyetine tabi Osmanlı Devleti vatandaşları’ olmak üzere yetiştirilecekti. Lakin netâic-i maddiye ne oldu? Bulgar ihtilalinde Bulgaristan istiklaline en çok çalışacaklar Bulgar beyliği erkan ve ricalinden bazılarının Mekteb-i sultaniye terbiye kerdesi olduğu görüldü”⁴⁶ demiştir. Zamanla bu okulun benzeri okullar, memleketin birçok vilayetinde açılmıştır.

Islahat Fermanı ile gerekli şartları taşıyan gayrimüslimlerin de askerî okullara alınacağı belirtilmiştir. Bu doğrultuda harekete geçen hükümet, bundan böyle Mekteb-i Harbiye’ye gayrimüslimlerin de alınması doğrultusunda hazırlıklara başladı. İlk olarak sekiz Katolik, sekiz Rum ve sekiz Ermeni’den müteşekkil yirmi dört Hıristiyan okula alındı. Fuat Paşa çalışmalarını ilerleterek padişah için Muhafız Birliği oluşturdu. Birliğin kuruluş düşüncesi, Müslüman-Hıristiyan eşitliğine doğru adım atarak Hıristiyanları orduya dâhil etmektir. Oluşturulan müfrezede çeşitli eyaletlerden seçilmiş muhtelif etnik kimlikte ve dinde insanları kendi milli kıyafetlerini muhafaza ederek bir arada bulunmalarını temin etmektedir⁴⁷.

Eğitim alanında yapılan atılımları hukuki alanda yapılan düzenlemelerle destek verildi. 1869 Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi ile Müslüman-gayrimüslim ayırımı tamamen kaldırılmıştır⁴⁸.

Tanzimatla başlayan dönemde eğitim, ilmiyeden alınarak devletin kontrolü altında yeniden teşkilatlandırılmaya çalışılmıştır. Modern ve Batılı tarzda okullar açılarak, bu okullarda Osmanlı birliğini temin edecek, Tanzimat’ın ruhuna uygun elemanların yetiştirilmesine gayret gösterilmiştir. Medreseleri tasfiyeye yönelik bir hareket içine girilmemiş⁴⁹, devletin kurduğu eğitim kurumları da her cemaat için tahmin edilen nüfus oranına göre kontenjanlarla gayrimüslimlerin de Osmanlı bürokrasisine katılması sağlanmıştır⁵⁰. Bu dönemde azınlıklar kendi okullarını serbestçe açmıştır. Hatta devletin yıkılmasını çocuklarına aşılamanın Rum okullarına bile dokunulmamıştır. Hükümet gözetim ve denetim hakkını elinde tutmuş, peşin hükümlerin yıkılarak gerçek menfaatlerinin Osmanlı Devleti’nin yanında yer almak olduğu düşüncesini zamanla kazanırlar diye etnik ve din

⁴⁵ Ercüment Kuran, *Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Der: Mümtaz’er Türköne, Ankara 1994, s 498; İ. Tekeli, a.g.m., s 468; Sadrettin Celal Antel, “Tanzimat Maarifi”, *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s 446; N. Berkes, a.g.e., s 239.

⁴⁶ Francois Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, çev: Alev Er, İstanbul 1996, s 157.

⁴⁷ A. Şişman, a.g.m., s 2516-2517.

⁴⁸ “Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi”, *Düstur*, I. cilt 1. Tertip, İstanbul 1289, s. 16-18

⁴⁹ N. Atuf, a.g.e., s 82.

⁵⁰ İlber Ortaylı, “Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değişirme Olayları” *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1994, s 482.

ayırımı yapmaksızın okul açmakla uğraşmıştır⁵¹. Bu okullarda Osmanlılık ideolojisine aykırı olacağı gerekçesiyle Türk kültürü ile ilgili eğitim verilmekten kaçınılırken Ermeni, Rum, Bulgar milliyetçiliğinin gelişmesinde ve beslenmesinde bu okulların önemli rolü olmuştur⁵².

Devlet Galatasaray Sultanisi ve benzeri okullarla eğitimde Osmanlılık düşüncesi oluşturmaya çalışırken, gayrimüslimler; eğitim alanında sahip oldukları özerk yapıya, maddi imkânları da ekleyerek son derece başarılı azınlık okulları kurdular. Devlet arzu ettiği düzeyde denetim görevini yerine getirecek kontrolleri sağlayamayınca, bu okullarda ayrılıkçı nitelik taşıyan milliyetçi düşünce hızla yayıldı. Bu okullara ek olarak farklı batılı ülke desteğinde açılan misyoner amaçlı okullarda, Osmanlı Devletine karşı çıkacak ulusçu ayaklanmalara öncülük edecek kadro yetiştirmesine hizmet etmiştir⁵³.

Devletin gayrimüslimlere gösterdiği hoşgörüyü, onlar birbirine göstermemiştir. Mesela Bulgarların açmış oldukları okullara en büyük düşmanlığı Rum rahipleri ve metropolitleri göstermiştir. Rumlar, Bulgar okullarında Rus propagandası yapıyor diye yetkilileri yanlış bilgilendirmişler ve hükümeti bu okulları kapatmaya zorlamışlardır. Rumlar Bulgarca eğitim yapılmasına ve bu eğitimin geliştirilmesine tepki göstermişlerdir⁵⁴.

Tanzimat'la gayrimüslimlerin ayrılmasına çok müsait, devlet için zararlı olabilecek eğitim anlayışı içine girilmiştir. Bir yandan gayrimüslim okulları denetimsiz bir şekilde alabildiğince serbest bırakılırken, diğer yandan da Osmanlılık adına ortak ve karma eğitim modeli oturtulmaya çalışılmıştır. “Osmanlı Mektebi” adı verilen okullarla Osmanlı Milleti oluşturma gayret ve çabası gösterilmiştir⁵⁵. Amaçlandığı gibi gayrimüslim toplumu bir arada tutmak mümkün olmamış hatta gayrimüslimlerin Osmanlı devletinden ayrılış süreci hızlandırılmıştır. Fakat bu günün laik ve modern eğitim sisteminin temelleri de aynı yıllarda atılmıştır.

⁵¹ M.A. Ubcını, *Türkiye 1850*, çev: Cemal Karaagaçlı, c. I, İstanbul Tarihsiz, s 205.

⁵² N. Berkes, *a.g.e.*, s 241.

⁵³ M. H. Vahapoğlu, *a.g.e.*, s. 107-109

⁵⁴ İ. Ortaylı, *En Uzun*, s 75, Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, Ankara 1992, s 1; N. Atuf, *a.g.e.*, s 145; Bulgar milliyetçiliği Osmanlı Devletinin olumsuz tavır ve idaresinden kaynaklanmamış, tamamen Rumların Bulgarları asimile politikalarına karşı bir tepki olarak başlamıştır. Bulgarlar ilk olarak Rum kilisesinin tahakkümünden kurtulmaya çalışırlar. 25 Mart 1849 tarihinde Hükümete müracaat ederek “Papaz Evi” kurmak için izin isterler. Bâb-ı Âli'nin olumlu tavrı üzerine çalışmalarını hızlandırırılar. Bu arada Rusya'da teşvik ve yardımlarını esirgemeyerek Fener Rum Patrikhanesinden ayrılmalarını istemektedir. 1860 da Bir Bulgar heyeti İstanbul'a gelerek Rum Patriğini dini lider olarak tanımayacaklarını bildirirler. Hatta bazı Bulgarlar Katolik Kilisesini müracaat ederek Katolik mezhebine geçmişlerdir. 11 Mart 1870 de aldıkları beraat ile Bulgar Kilisesinin varlığını kabul ettirmişlerdir. Ahmed Hamdi-Mustafa Muhsin, *Türkiye Tarihi*, İstanbul 1926, s 634

⁵⁵ N. Atuf, *a.g.e.*, s 84.

KAYNAKÇA

- AHMED HAMDİ-Mustafa Muhsin, Türkiye Tarihi, İstanbul 1926.
- AKYÜZ Yahya, Türk Eğitim Tarihi, İstanbul 1994.
- ANTEL Sadrettin Celal, “Tanzimat Maarifi”, Tanzimat I, İstanbul 1940, s 444-465.
- AYDIN Mahir, Şarkî Rumeli Vilâyeti, Ankara 1992.
- BAYSUN Cavit, “Mescid”, İslam Ansiklopedisi., c. VII, s 74-90.
- BERKES Niyazi, Türkiye de Çağdaşlaşma, İstanbul 1978.
- BİLİM Cahit Yalçın, Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876), Eskişehir 1984.
- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, İrade-i Hariciye No. 1936.
- BOZKURT Gülnihal, Alman- İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914), Ankara 1996.
- ÇADIRCI Musa, “Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarik-i İlmiye’ye Dâir Ceza Kânunnamesi”, Tarih Araştırmaları Dergisi, XIV/25, Ankara 1982.
- DAVİSON Roderic H., Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform , çev: Osman Akınhay, II, İstanbul 1997.
- DEMİR Şerif, Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslim Politikasındaki Değişiklikler (1839–1871), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Van 1999.
- DOĞAN İsmail, Tanzimat’ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi, İstanbul 1991.
- ENGİN Vahdettin, “Galatasaray Mekteb-i Sultanisi”, Tarih ve Medeniyet, S. 35, Şubat 1997.
- EREN Cevad, “Tanzimat”, İslam Ansiklopedisi, IX, Eskişehir 1997, s 715-735.
- ERGİN Osman Nuri, Türk Maarif Tarihi, c. I-II, İstanbul 1977.
- ERYILMAZ Bilal, Osmanlı Devletinde Gayri Müslim Teb’a nın Yönetimi, İstanbul 1990.
- , Osmanlı Devletinde Millet Sistemi, İstanbul 1992.
- FORTUNA Benjamin C., Mekteb-i Hümayun, çev. P. Sıral, İstanbul 2005.
- GEORGEON Francois, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935), çev: Alev Er, İstanbul 1996.
- HALAÇOĞLU Yusuf, XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, İstanbul 1986.
- İHSANOĞLU Ekmeleddin, “Tanzimat Döneminde İstanbul’da Darülfünun Kurma Teşebbüsleri”, 150. Yılında Tanzimat, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1992.
- , “Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı”, 150. Yılında Tanzimat, haz: Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1992.
- İNALCIK Halil, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, Belleten, XXVIII/112 Ankara 1964.
- “İslahata Dair Taraf-ı Vekalet-i Mutlakaya Hitaben Bâlâsı Hattı Hümayun”, Düstur , I. cilt 1. Tertip, İstanbul 1289.

- KOÇAK Cemil, “Tanzimat’tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, II, İstanbul 1985.
- KURANERCÜMENT, Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler, Der: Mümtaz’er Türköne, Ankara 1994.
- “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi”, Düstur, 3. cilt 1. Tertip, İstanbul 1289, s. 184-219.
- NAFİ ATUF, Türkiye Maarif Tarihi, [Ankara] 1930.
- ORTAYLI İlber, “Osmanlı Devletinde Lâiklik Hareketleri Üzerine”, Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, (Ed. Ersin Kalaycıoğlu- A. Y. Sarıbay), İstanbul 1986.
- , “Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları” Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Ankara 1994.
- , İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul 1995.
- ÖZBEK Nihat, Türkiye’de Yabancıların Öğrenim ve Öğretim Özgürlüğü, Ankara 2000.
- RODRİGUE Aron, “Çok Dilli Bir Cemaatin Oluşumu”, Tarih ve Toplum, VI/31, Temmuz 1986.
- SHAW S.J.– SHAW E.K., Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, çev: Mehmet Harmancı, II, İstanbul 1986.
- SONYEL Salâhi R. , Minorities And The Destruction Of The Ottoman Empire, Ankara 1993.
- SUNGU İhsan, “Galatasaray Lisesinin Kuruluşu”, Belleten, VII/28, Ankara 1943, s 315-347.
- ŞİMŞİR Bilal N., İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri (1856-1880), Ter: Şinasi Oral, Ankara 1986.
- ŞİŞMAN Adnan, “Tanzimat Döneminde Fransa’ya Gönderilen Gayr-i Müslim Osmanlı Öğrencileri”, X. Türk Tarih Kongresi, V, Ankara 1994.
- “Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi”, Düstur, I. cilt 1. Tertip, İstanbul 1289.
- TEKELİ İlhan, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, III, İstanbul 1985.
- TEKİN Rahmi, Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamları, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Erzurum 2008.
- TEKİN Zeki, “Tarih Eğitimi Hakkında Bir Vesika”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, I/1, Van 1994.
- UBICINI M.A., Türkiye 1850, çev: Cemal Karaagaçlı, c. I, İstanbul Tarihsiz.
- ULUNYAN A.A., “Bulgarskay’a Molodyoj Vı Uçepnik Zavedeniyak Rossii (1854-1877)”, İstoriya İ Kultura Bulgarii, SSCB İlimler Akademisi Slavyan ve Balkan Enstitüsü, Moskva 1981.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı, Ankara 1988
- VAHAPOĞLU M. Hidayet, Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar, İstanbul 1992.
- YURDAKUL İlhami, Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876), İstanbul 2008.